

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 11: «СОЦІОЛОГІЯ СЕЛА ТА МІСТА. СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ».

План.

- 11.1 Місто як об'єкт соціологічного аналізу.
- 11.2 Соціологія села.
- 11.3 Соціологія молоді.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

11.1 Місто як об'єкт соціологічного аналізу.

Соціологія міста — область соціології, що вивчає конкретні особливості розвитку й функціонування міста як елемента соціально-просторової організації суспільства, його форми й соціальні процеси, які відбуваються в ньому. Предметом цієї області соціології є особливості міста як соціальної системи, а об'єктом — безпосередньо місто як соціально-територіальне співтовариство й поселенська структура.

Становленню соціології міста сприяли емпіричні дослідження в США в 20—30-і роки XX ст. (Р. Парк, Е. Берджесс, Р. і Х. Линд, Р. Маккензи), її теоретичні основи закладені в роботах М. Вебера, К. Бюхера й Г. Зиммеля.

Вебер вважав місто складним комплексом явищ, конкретним історичним утворенням, що має складну соціальну структуру (у ньому живуть як виробники, так і споживачі) і яскраво виражений торгово-промисловий характер.

Зиммель вивчав особливості міських форм життя, приділяючи особливу увагу соціальному розшаруванню, конкуренції, безтурботному відношенню до навколишнього середовища й соціальної диференціації. Як і Вебер, Зиммель визнавав безособовість (анонімність) міського життя.

Як особлива область, соціологія міста оформилася в рамках чиказької школи (20—30-і роки XX ст.), лідерами якої є Р. Парк, Е. Берджесс, Л. Вірт. Головним завданням вони бачили знаходження механізмів просторової організації міста, уявляючи його соціальною лабораторією, у якій можна вивчати людську природу й зміст громадського життя. Міське співтовариство розглядали вони як мозаїку різних соціальних груп, кожна з яких претендувала на певну територіальну зону.

На рубежі XX-XXI ст. соціологія міста розвивалася переважно на рівні прикладних досліджень. Хронологічно можливо визначити кілька етапів розвитку соціології міста:

- перше десятиліття XX ст. - пов'язане з розробкою моделі «ідеального міста»;
- 20-30-і рр. - дискусії між прихильниками урбанізації й «дезурбаністами»;
- дослідження 60-х років — охоплювали проблеми регулювання зростання міст, активізації роботи міського транспорту й сфери обслуговування, вивчення ролі міграції в розвитку міст;
- дослідження 70—80-х років — зосереджувалися на вивченні якості міського середовища, відмінностей між містом і селом;
- 90-і роки й початок XXI століття - характеризуються вивченням соціальної структури міста, організації сучасного життєвого простору й процесів територіальної диференціації міста.

Серед українських соціологів дослідженням міста займалися Н. Победа, І. Попова, І. Прокопа, Л. Шепотько й ін. Кризова динаміка й гострі конфлікти в містах, розвиток міського самоврядування найближчим часом, імовірно, будуть сприяти появі нової хвилі інтересу до соціології міста.

Найчастіше соціологія міста зосереджує на таких проблемах:

- визначення ролі міста в суспільстві й системі розселення;
- виявлення основних підсистем міста й особливостей їхнього взаємозв'язку;
- внутрішня структура й соціальна стратифікація міста;
- закономірності розвитку й функціонування міста;
- проблеми керування й самоврядування;
- особливості міського способу життя;
- соціоекологія міста й т.п.

Місто — історично сформована соціально-просторова форма існування суспільства, що виникла внаслідок суспільного поділу праці, тобто відокремлення ремесла від сільського господарства.

Місту властиві такі специфічні риси:

- концентрація великої кількості людей;
- висока щільність населення на обмеженій території;
- зосередженість промисловості, науки, мистецтва, інформації;
- провідна роль у соціальному прогресі;
- високий ступінь інтеграції різних видів людської діяльності.

Специфіка міста визначає його основні соціальні функції:

1) господарсько-економічна

(організація механізму виробництва на підставі функціонування різних областей промисловості);

2) соціальна

(втілена в діяльність соціальної сфери, що охоплює послуги торгівлі, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку, житлового будівництва);

3) демографічна

(забезпечує формування населення, охорону здоров'я, регулювання міграційних процесів);

4) культурно-освітня

(пов'язана з організацією системи освіти й виховання);

На основі цих функцій виділяють такі функціональні групи міст як:

- багатофункціональні міста;
- міста - індустріальні центри;
- транспортні міста;
 - міста - оздоровчі центри;
 - міста з переважним значенням науково-експериментальних функцій;
 - міста - штаб-квартири. (До таких міст відносяться центри, де розвертається адміністративна діяльність транснаціональних корпорацій, відбуваються фінансові й виробничі операції. Вони є центрами міжнародних систем транспорту й зв'язку (Лондон);
 - міста - інноваційні центри. Тут зосереджені дослідницькі й наукові установи (Кембридж, Оксфорд);
 - міста - «перевальні» пункти. Це прикордонні центри, більшість населення яких становлять емігранти (Марсель, Маямі).

По кількості жителів виділяють наступні типи міст:

- найбільші (понад 1 млн. жителів);
- великі (від 500 тис. до 1 млн.);
- більші (250-500 тис.);
- середні (100-250 тис.);
- невеликі (50-100 тис.);
- малі (20-50 тис.);
- найменші (до 20 тис. жителів);
- міські селища.

Самими населеними містами миру (мегаполісами) є: Токіо (18.8 млн.), Москва (8.8 млн.), Мехіко (8.6 млн.), Нью-Йорк (7.6 млн.).

Мегаполіси є центрами стратегічних рішень щодо розвитку світової економіки, інноваційних областей, фінансових і сервісних фірм, які впливають значно більше, ніж промисловість на економічний розвиток. Головна продукція мегаполісів - послуги й фінансові блага.

Взагалі існує чотири основних теорії розвитку міст:

1. Теорія централізації. Відповідно до цієї теорії, місто має великий торговельний, промисловий й адміністративний центр, що увесь час зростає.
2. Теорія секторів. Передбачає розширення міських територій уздовж транспортних магістралей і вже побудованих районів.
3. Теорія концентричних зон. Її прихильники вважають, що просторове зростання міста повинне нагадувати концентричні кола: від центрального «ділового» району, немов хвилі, відходять змішана зона, робочий район, житлова зона середнього класу, привілейована зона, сільськогосподарські райони біля міста;
4. Теорія багатоядерної структури з декількома центрами.

У своїх дослідженнях соціологія міста часто прибігає до категорії «міський спосіб життя». Його характеризують такі ознаки:

- нестійкість соціального статусу;
- підвищена мобільність;
- інтенсивність й анонімність людських контактів;
- багато можливостей щодо проведення вільного часу;
- відмирання сусідських відносин;
- зниження соціального значення сім'ї, ослаблення зв'язків і залежності між родичами;
- ослаблення традицій.

Місто є своєрідним соціокультурним середовищем. Міське середовище - це й ландшафт, і люди, і способи їхньої взаємодії, і виробничі процеси, екологія, якість життя, рівень інформаційного обміну, особлива соціальна структура. Це середовище формує відповідний соціально-психологічний тип особистості, наділений раціональністю, мобільністю, готовністю до змін, умінням поєднати власні інтереси з інтересами інших.

Соціокультурна ситуація в сучасному місті має тенденцію до ускладнення, з одного боку, відбувається соціальний прогрес, з іншого боку - виникає безліч проблем для людини (відчуття стурбованості, тривоги, невизначеності).

Урбанізація

Урбанізація (панцира. Urbanus - міський) - означає процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, поширення міського способу життя на все суспільство.

Відповідно до поглядів представників чиказької соціологічної школи урбанізм є головною рисою сучасного суспільства.

Соціологія визначає урбанізацію по таких ознаках:

- частка міського населення в загальній чисельності населення регіону, всієї країни;
- щільність і ступінь рівномірності розташування по країні мережі міст;
- транспортна й інша доступність більших міст для населення країни;
- розмаїтість видів трудової діяльності населення;
- поширення міських форм життя як на населення міст, так і на жителів села.

Загальною тенденцією розвитку поселенської структури є її ускладнення. Модель «місто-село» уже не вичерпує всього різноманіття зв'язків. Активний процес урбанізації приводить до появи зв'язків «місто-місто», «місто-пригород», «місто й тимчасові поселення поза містом у літній період для відпочинку».

На початку 20 століття міста становили 10% всіх поселенських утворень, а до його кінця їх уже було більше 50%.

Для багатьох країн міський спосіб життя є переважним: у Японії в містах живе 4/5 населення, у Німеччині - більше 90%, в Ізраїлі - 89%, в Англії - 76%, у США - 75%.

Урбанізація має як позитивні, так і негативні наслідки. Загальні їхні тенденції простежуються й в Україні: це зростання міст і поширення міського способу життя. Якщо, наприклад, перед початком Другої світової війни вага міського населення України становила лише 34%, то в післявоєнний час вона почала помітно збільшуватися, досягши в 1992 р. 68%. Взагалі кількість міського населення з 1960 по 1997 рік виросло в 1,7 рази. Але це відбувалося переважно за рахунок скорочення сільського населення, занепаду села. На сучасному етапі в Україні почали розвиватися й дезурбанізаційні процеси:

- зниження ролі міста як центра концентрації передових виробничих технологій, науково-дослідних установ, високопродуктивних підприємств;
- декваліфікація кадрового потенціалу;
- зворотна міграція в сільську місцевість.

11.2 Соціологія села

Соціологія села — область соціологічної науки, що вивчає різні аспекти життєдіяльності села як соціально-територіального спільноти.

Предметом соціології села стало вивчення ролі села в суспільстві й системах розселення. Соціологія села вивчає:

- фактори, які впливають на соціальні процеси, що відбуваються, у селі;
- специфіку сільського способу життя;
- особливості сільської культури;
- соціальну й професійну структуру населення й т.д.

Вперше про соціологію села мова зайшла в 1915 р. у зв'язку з появою монографії американського соціолога Чарльза Гелпина «Соціальна анатомія сільського суспільства». А протягом декількох найближчих десятиліть формувалася відносно розвинена теоретична база для досліджень соціальних процесів у селі.

Вітчизняна соціологія традиційно була зорієнтована на сільські проблеми, село вважалося джерелом національної ментальності, особливості якої в різній мірі впливають на всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Найцікавішими спостереженнями й роздумами збагатили українську соціологію наприкінці 19 – початку 20 століття І. Франко, М. Грушевський, П. Христюк, О. Шумський.

Село являє собою місце зосередження населення, переважно зайнятого сільськогосподарською працею.

Сіло істотно відрізняється від міста.

Для сільської місцевості характерні:

- мала щільність населення;
- підпорядкованість роботи ритмам природи, тобто нерівномірність трудової зайнятості;
- тісне об'єднання роботи й побуту;
- невисокі темпи виробництва через низький рівень технічної оснащеності;
- трудомісткість роботи в домашньому й особистому підсобному господарстві;
- сильний неформальний соціальний контроль;
- велике значення місцевих авторитетів;
- менш напружений ритм життя (у селі людина випробовує менше психологічних навантажень);
- більше прості форми спілкування між людьми;
- більшою перевагою сільських жителів є їхній зв'язок із природою;
- розходження спостерігаються й у комфортності життя, і в типі мислення;
- у селі, на відміну від міста, традиційно відсутні дуже багаті й дуже бідні;
- сільське населення відрізняється від міського особливим укладом, родом і характером занять;
- рівень кваліфікації робітників у селі значно нижче, ніж рівень кваліфікації міських робітників;
- відмінності також проявляються й у мінімальному рівні заробітної плати, у нормах забезпечення продовольчими й промисловими товарами, у розмірах засобів, які виділяються з бюджету на розвиток інфраструктури.

У соціології села існує типологія сільських поселень по чисельності населення:

1. Малі села (до 200 осіб);
2. Середні поселення (від 200 - до 500 жителів);
3. Великі поселення (понад 500 жителів).

Сьогодні Україні налічується майже 29 тис. сільських поселень. Серед них майже 35% становлять малі села (84% з них - так називані «вимираючі» села), 25% - середні, 40% - великі села.

Протягом декількох останніх десятиліть спостерігається стійка міграція сільського населення в місто. Мотиви її різноманітні: більш широкі можливості для працевлаштування, кращі побутові умови, задоволення культурних потреб. Взагалі українське село за останні 50 років внаслідок міграційних процесів втратило понад 10 млн. чоловік, тобто щороку із села виїжджало 100 тис. осіб, внаслідок чого сільське населення не тільки зменшилося, а й значно постаріло. Особливо складна демографічна ситуація в Чернігівській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Вінницькій областях.

В останні роки в селі намітилися й певні позитивні зміни:

- розширення економічної самостійності;
- формування ринку землі, усвідомлення значимості землі як капіталу;
- зародження ринкової свідомості, розвиток заповзятливості, підвищення соціальної активності;
- формування образу власника, менеджера;
- відновлення фермерських господарств.

Разом з тим загострилися соціальні проблеми в селі, пов'язані з майновою диференціацією, недостатньою адаптованістю значної кількості сільського населення до нових економічних умов.

11.3 Соціологія молоді

Освіта, виховання, соціальне становлення, участь у суспільному житті молоді сьогодні перебуває в центрі уваги й на стику різних наук. Соціологія відносить проблеми молоді до числа найважливіших. Зважаючи на те, що соціальний портрет молоді формується під впливом різноманітних факторів, соціологія виявляє цікавість до того, яку роль грають певні соціальні цінності, норми моралі, традиції. Цими ж питаннями займається ювенологія (наука про різноманітні особливості молоді) — складова сучасної науки про людину.

Соціальне самопочуття молоді є одним з головних показників розвитку суспільства. Для того щоб формування молоді відбувалося адекватно суспільним процесам, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати її труднощі й проблеми. Серед них є традиційні — любов, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї й т.п. Рішення багатьох проблем залежить від факторів соціального життя. Мова йде про вибір професії, життєвого шляху, самовизначенні, професійній мобільності. Не менш актуальним є здоров'я молоді, освіта, спілкування з дорослими й ровесниками.

Вивчаючи проблеми молоді, неможливо обходитися простим констатуванням позитивних або тривожних фактів життєдіяльності молодих людей. Потрібен глибокий системний аналіз буття молоді, чим і покликана займатися соціологія молоді.

Соціологія молоді – це область соціології, що досліджує соціально-демографічну спільноту, що перебуває в процесі переходу від дитинства до дорослого життя й переживаючу стан сімейної й позасімейної соціалізації.

У країнах Заходу соціологічний інтерес до молодіжної проблематики підсилювався в періоди загострення так званих «молодіжних» проблем - значний сплеск злочинності, наркоманії, кризових явищ у професійній сфері (безробіття), у сфері освіти. Соціологія надавала суспільству рекомендації, соціальні технології, які могли б допомогти в рішенні даних проблем. Тому головна увага була спрямована, насамперед, на практичне рішення проблем, а теоретичний аспект здебільшого ігнорувався.

В Україні зложилася подібна ситуація, хоча причини трохи інші: насамперед нехтування проблемами молоді; недостатня увага до неї в сучасних умовах; «нормативний» підхід до вивчення соціальних процесів у молодіжному середовищі.

Предмет соціології молоді охоплює такі аспекти:

- визначення поняття «молодь» і встановлення її вікових границь;
- вивчення механізму формування свідомості молоді;
- аналіз стану й динаміки ціннісних орієнтацій молоді;
- вивчення процесів формування політичних, професійних і моральних, інтересів і позицій;
- вивчення факторів, які впливають на формування свідомості й реальної поведінки різних груп молоді;
- дослідження взаємодії поколінь;
- вивчення механізмів соціалізації молодого покоління.

Молодіжні проблеми вивчають також соціологія праці, соціологія освіти, соціологія шлюбу й сім'ї, соціологія девіантної поведінки. Ці області соціологічного знання досліджують молодь в окремих сферах її життєдіяльності, їхні дані допомагають скласти більше повну картину молодіжних проблем, процесів й явищ.

Соціологія молоді не тільки запозичить ці знання, але й інтегрує їх у цілісну систему, завдяки чому виконує функцію цілісного системного аналізу молодого покоління в соціальній структурі суспільства.

Визначення поняття «молодь» важливо не тільки для встановлення вікових границь молоді, а й для з'ясування сутності молоді, її місця в соціальній структурі суспільства.

Найбільш часто при цьому прибігають до використання вікових ознак як найголовнішого параметра, що характеризує молодь як певну соціально-демографічну групу. Нерідко розглядають молодь як перехідну фазу від соціальної ролі дитини до соціальної ролі дорослого. Іноді її визначають як соціально-демографічну групу, що перебуває в процесі соціалізації.

Дискусійним дотепер залишається питання про вікову періодизацію молоді. Відповідно до найпоширенішої точки зору віковими границями молоді вважається період від 16 до 30 років. Існують й інші погляди на вікові границі молоді: 11-25, 15-28, 16-24 року. Останнім часом нижньою границею молодіжного віку вважається 14, верхньою — 35 років. В основу цієї точки зору покладена теза про

«продовження юності», збільшенні часу входження в соціальне життя. Розширення загальноприйнятих вікових границь молоді з 16-30 до 14-35 років відображає об'єктивні процеси в розвитку людства. З одного боку, життя напористо висуває завдання більш ранньої соціальної зрілості молоді, залучення її до трудової практики на ранніх етапах життя, з іншої - продовжуються строки навчання й стабілізації сімейно-побутового статусу.

Сьогодні предметом наукового аналізу стають соціально-психологічні особливості, розвиток інтересів і потреб молодих людей. На думку багатьох учених, соціально-психологічний розвиток молоді характеризується нерівномірністю, напруженістю, наявністю й повторюваністю конфліктних ситуацій. Вважається, що молодь у порівнянні зі старшими поколіннями більше нетерпима, гостріше реагує на розбіжності, більше мобільна, швидше засвоює все нове; її характеризують і підвищена вимогливість, критичність до старших поколінь, недооцінка об'єктивної обумовленості досвіду старшого покоління й переоцінка власної здатності до самостійної діяльності.

Саме в молодості формуються соціальні мотивації, самоаналіз і швидкість реакції, проте, молодь значно менше, ніж дорослих людей, турбують безпека близьких і відповідальність за них.

Останнім часом істотно загострилися проблеми молоді, головними з яких є:

- низький рівень життя, поганий стан здоров'я й зростання рівня соціальних відхилень (злочинність, пияцтво, наркоманія, проституція);
- сімейно-шлюбні проблеми (високий рівень розлучень, сімейних конфліктів);
- матеріальна незабезпеченість, безробіття й значна економічна й соціальна залежність від батьків;
- втрата ідеалів, соціальної перспективи, життєвого оптимізму.

Постійно скорочується вага молоді щодо всього населення. В Україні за останні десять років її кількість знизилася з 22% до 20%. По всіх прогнозах, ця тенденція буде тривати й надалі.

Рішення цих проблем вимагає розробки й втілення в соціальну практику державної молодіжної політики, що повинна бути зорієнтована на створення нової системи професійної підготовки молоді, потреб ринку роботи, подолання відчуження молоді від політичних і суспільних процесів.

У зв'язку із цим нового значення набуває соціологія молоді як спеціальна наука, що вивчає закономірності формування й розвитку молодого покоління.